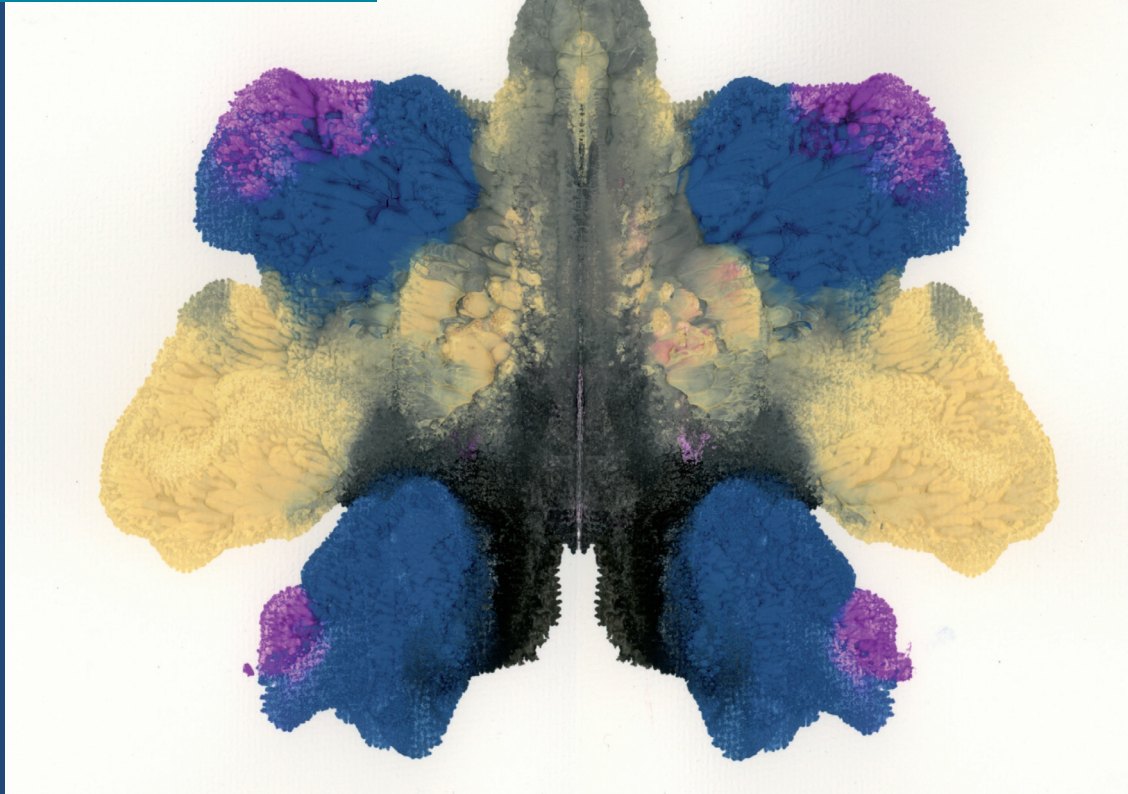

Martin Lečbych

RORSCHACHOVA METODA

Integrativní přístup k interpretaci

GRADA®

Martin Lečbych

RORSCHACHOVA METODA

Integrativní přístup k interpretaci

Grada Publishing

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

PhDr. Martin Lečbych, Ph.D.

**RORSCHACHOVA METODA
Integrativní přístup k interpretaci**

TIRÁŽ TIŠTĚNÉ PUBLIKACE

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
www.grada.cz
jako svou 5113. publikaci

Recenzoval:

prof. PhDr. Ivo Čermák, CSc.

Odpovědný redaktor Zdeněk Kubín
Sazba a zlom Milan Vokál
Zpracování obálky Michal Němec
Počet stran 152
Vydání 1., 2013

Vytiskla Tiskárna PROTISK, s.r.o., České Budějovice

© Grada Publishing, a.s., 2013
Cover Illustration © Eliška Kubínová, 2013

ISBN 978-80-247-4536-7

ELEKTRONICKÉ PUBLIKACE:

ISBN 978-80-247-8445-8 (ve formátu PDF)
ISBN 978-80-247-8446-5 (ve formátu EPUB)

OBSAH

Úvod	7
<i>Vybrané směry vývoje Rorschachovy metody</i>	8
<i>Organizace textu</i>	12
1. Percepčně-kognitivní proces	13
<i>Vybrané teorie percepce relevantní k Rorschachově metodě</i>	13
<i>Neurobiologie zrakového vědomí</i>	22
<i>Rorschachovo pojetí percepčně kognitivního procesu</i>	24
<i>Exnerův model tvorby odpovědi a jeho kritická reflexe</i>	25
Integrace a organizace sensorické zkušenosti	28
<i>Možnosti shrnutí posouzení integrace a organizace sensorické zkušenosti</i>	29
Testování reality	48
<i>Možnosti posouzení testování reality v Rorschachově metodě</i>	50
2. Emoce a kognice	71
<i>Teorie aktuálního zájmu</i>	75
<i>Funkcionalistický a systémový přístup k emocím</i>	75
<i>Pozitivní a negativní emocionalita</i>	77
<i>Možnosti posouzení emotivity Rorschachovou metodou</i>	78
<i>Afektivní styl</i>	80
<i>Dopad negativní afektivity na procesy interpretace</i>	93
<i>Alexithymie a Rorschachova metoda</i>	96
3. Objekt ní vztahy a teorie citové vazby	99
<i>Klíčové prvky teorie objekt ní vztahů</i>	99
<i>Klíčové prvky teorie vztahové vazby (attachment)</i>	102
<i>Teorie mentalizace</i>	106
<i>Neurobiologie vazebného chování</i>	106
<i>Možnosti posouzení vztahových dimenzí Rorschachovou metodou</i>	107
Závěr	136
Summary	
Rorschach method: Integrative approach to integration	137
Literatura	138
Rejstřík	148

ÚVOD

Rorschachova metoda (zkr. ROR) patří mezi světově nejrozšířenější psychodiagnostické nástroje. V míře oblíbenosti a četnosti využívání mezi psychology taktéž tradičně atakuje první příčky seznamů užívaných psychodiagnostických metod. Výzkum aplikovaných psychodiagnostických metod mezi českými psychology (Svoboda a kol., 2004) ukázal, že v celkovém souboru českých psychologů se jedná o čtvrtou nejvíce využívanou metodu. V oblasti klinické psychologie, kam z tradice nejvíce patří, skončila na druhém místě bezprostředně za Wechslerovými škálami inteligence. Opakovaná sonda na našem území v rámci studie EFPA (European Federation of Psychologists Associations), kterou realizoval Urbánek (2009), umístila ROR metodu dokonce na první příčku nejčastěji užívaných psychodiagnostických metod v České republice.

Ve světě psychodiagnostiky není taktéž příliš zvykem, aby kolem jednotlivých metod vznikaly odborné společnosti, jež o nich hojně a živě diskutují. ROR metoda je v tomto směru unikátní výjimkou. Ve světě můžeme registrovat mnoho regionálních rorschachovských společností, které se sdružují v rámci Evropské rorschachovské asociace (ERA – European Rorschach Association) a Světové asociace pro Rorschacha a projektivní metody (ISR – International Society of the Rorschach and Projective Methods). Asociace ISR eviduje kolem tří tisíc členů z celkem devatenácti národních asociací.

Kromě odborných debat o ROR metodě a pravidelných světových konferencí zaznamenáváme v oblasti ROR metody progresivní výzkum a bohatou publikační činnost. Prestižní databáze odborných článků Americké psychologické asociace (APA) PsycINFO eviduje více než devět a půl tisíce odborných prací, v nichž figuruje ROR metoda. Vyhledávání v akademických databázích prostřednictvím rozhraní EBSCO ukazuje na více než třináct tisíc prací s ROR metodou.

Vzhledem k takovému rozsahu zájmu není překvapivé, že dílo Hermanna Rorschacha přesáhlo rámec psychologie a stalo se součástí světové kultury. Inspiraci jeho inkoustovými skvrnami můžeme nalézat v dílech mnoha umělců, ve filmech, komiksech (*Watchmen*), dokonce i v hudební tvorbě.

Patrně u nikoho jiného z tvůrců psychodiagnostických metod nedošlo v historii k tomu, aby jeho následovníci založili jeho muzeum, jak se to stalo v případě Hermanna Rorschacha. Muzeum a archivy Hermanna Rorschacha založil v roce 1957 jeho blízký kolega Walter Morgenthaler ve švýcarském Bernu. Dodnes zde probíhá stálá expozice poskytující vhled do života a díla Hermanna Rorschacha, nejen z pohledu vědeckého, ale také uměleckého a estetického.

Rozsáhlý zájem odborné i laické veřejnosti o tento psychodiagnostický nástroj se na něm přirozeně podepsal v dobrém i zlém. Nelze se již dopočítat, kolik rozmanitých způsobů práce s touto metodou vzniklo a bylo semleto kritikou. Kolik bylo formulováno různých definicí této metody. Kolik mýtů se v historii ROR metody objevilo. Z kolika stran čelila ROR metoda kritice. Kolik oprav a revizí původních kategorií bylo učiněno. Kolik moderních trendů odeznělo po devadesáti jedna letech její existence.

Protože je velmi náročné zorientovat se v takto komplexní problematice, je cílem této publikace určitým smysluplným způsobem utřídit stávající poznatky a interpretační možnosti, které ROR metoda nabízí. Náš přístup označujeme za integrativní, neboť kombinujeme postupy z více linií vývoje, jimiž ROR metoda prošla. Naší snahou však není pouhá sumarizace poznatků a jejich třídění, ale taktéž propojení s relevantními teoriemi, které jdou napříč psychologickým zkoumáním. Právě kvalitní propojení mezi psychologickou teorií a praktickým testováním považujeme za zásadní faktor přiměřené interpretace diagnostických metod. Vzhledem ke zmiňovanému rozsahu stávajících poznatků přirozeně není možné integrovat vše a poskytnout všeobjímající pohled. Snažíme se zde tedy o určitý racionální výběr, jenž je podle našeho bádání relevantní k základním tématům psychologické diagnostiky. Abychom si alespoň načrtnuli základní linie práce s ROR metodou, z nichž budeme vycházet, je nutné udělat si krátký výlet do historie.

VYBRANÉ SMĚRY VÝVOJE RORSCHACHOVY METODY

Hermann Rorschach (8. 11. 1884 – 2. 4. 1922) byl švýcarským psychiatrem, psychoanalytikem, zástupcem ředitele psychiatrické kliniky ve švýcarském Herisau. Zájem o inkoustové skvrny – jejich tvorbu a lidské reakce při jejich interpretaci – se podle legendy v jeho biografii datuje již od školních let, kdy dostává od spolužáků přezdívku „Klex“ – Skvrna. Systematické práce na „inkoustovém testu“ zahajuje patrně v roce 1914 při své praxi s psychiatrickými pacienty. Svě stěžejní dílo *Psychodiagnostika: diagnostický test založený na percepci* publikuje v roce 1921 – jeden rok před svou smrtí. Ve svém díle se soustředí zejména na percepčně kognitivní proces a jeho změny u různých skupin psychiatrických pacientů. Všimá si odlišné kvality percepce dle závažnosti psychiatrických poruch, specifčnosti reakcí určitých osobností. První a originální linii vývoje v ROR metodě tak můžeme formulovat jako **studium percepčních procesů** a jejich vazby k posuzování osobnosti a psychopatologie. Rorschachova metoda zde figuruje jako **percepčně kognitivní experiment**.

Původní dílo je dále rozpracovááno jeho blízkými kolegy a sympatizanty. S důrazem na roli percepce a kognice v diagnostice pracují **Walter Morgenthaler**, **Georg Roemer** a **Emil Oberholzer**. Právě díky Oberholzerovi se s touto metodou seznamuje **David Levy**, který ji „přiváží“ do USA a seznamuje s ní tamní odbornou veřejnost.

V roce 1929 se s metodou seznamuje **Samuel J. Beck**, který začíná práce na standardizaci této metody u dětí. Prostřednictvím jeho vlivu se tomuto tématu začíná věnovat ve své disertační práci i jeho kolegyně Hertzová. Beck i Hertzová se soustředí především na **vývojové aspekty** ROR zkoušky, všimají si odlišnosti v dětských odpovědích, reflektují vývojové trendy v percepci a kognici. Beck využívá svůj velký smysl pro systematickosti a v roce 1932 zahajuje práci na svém třídílném svazku učebnic o ROR metodě. Pokládá tak základy nové ROR školy v USA. V tomto pojetí je Rorschachova metoda mimo jiné nástrojem k **prozkoumání vývojových trendů, zkouškou psychického vývoje a jeho zralosti**.

Významným konkurentem S. J. Becka se na americkém kontinentě stává **Bruno Klopfer**, který do USA emigruje z Německa v roce 1933, kde začínají vládnout protizidovské postoje (květen 1933 je v Německu spjatý s veřejným pálením židovských knih – mimo jiné i Freuda a Einsteina). Klopfer rozpracoval vlastní systém kódování odpovědí, upřesňuje mnohé původní signatury a začíná zvolna propojovat analýzu ROR s **psychoanalytickou teorií**. Důraz na psychoanalýzu a obohacení ROR o analýzu obsahu odpovědí

však nacházíme zejména u **Davida Rapaporta**, jenž zakládá další vlivnou větev analýzy ROR. Rorschachova metoda je zde nástroj k **prozkoumávání vnitřní dynamiky, nástroj odkrývající, jakým způsobem řeší jedinec vnitřní konflikty**. Psychoanalytický způsob analýzy ROR se stává na dlouhou dobu dominantní linií interpretace. Je stále vlivný i dnes. Na Rapaporta navazuje **Roy Schafer**, moderní psychoanalytickou tradici pak rozvíjí a integruje v rámci ROR **Paul Lerner**. Právě dílo Paula Lernerera (*Psychoanalytická perspektiva a Rorschach*) je nejlivnější světovou alternativou převládajícímu Exnerovu CS (Comprehensive System).

K původnímu pojetí ROR jako percepčně kognitivního experimentu se po roce 1933 vrací **Zygmunt Piotrowski**, který se soustředí na neuropsychologická témata a zpracování ROR u neurologicky nemocných pacientů. Také u něj však pozorujeme psychodynamický příklon v interpretaci.

Po druhé světové válce publikuje v roce 1947 své teze o ROR **Ferenc Mérei**, který zakládá vlivnou maďarskou ROR školu. V českém a slovenském prostředí jsou jeho postřehy stále vlivné a inspirativní. Objevuje se zde analýza výkonů probanda s ohledem na **jednotlivá témata ROR tabulí**. Populární se stává téma vyzývacího potenciálu jednotlivých tabulí. Rorschachova metoda zde figuruje jako **nástroj ke klinickému posouzení relevantních diagnostických oblastí** (vztahu k realitě, integraci afektů, sexuality, adaptační síly...).

V mezidobí let 1936–1957 se v USA upevňuje pět samostatných ROR systémů (Beck, Klopfer, Piotrowský, Rapaport, Hertzová), které se později stanou východiskem analýzy J. Exnera. Na evropském poli se objevuje již snaha o integraci jednotlivých pojetí v díle **Ewalda Bohma**, jenž do roku 1972 publikuje pět vydání své učebnice (*Lehrbuch der Rorschach-Psychodiagnostik*) a dvě vydání psychodiagnostického vademeka (*Psychodiagnostisches Vademecum*). Bohmův systém se stává na dlouhou dobu v Evropě populární, stává se i základem pro český přístup v analýze ROR v duchu psychodynamické tradice.

V roce 1969 provádí srovnávací analýzu pěti amerických systémů **John E. Exner, Jr.** Popisuje rozdíly v administraci a skórování, upozorňuje, že každý systém používá odlišný způsob zacházení s testovým materiálem, každý používá jinou instrukci. Upozorňuje na rozdílnost kritérií, rozdílnost v interpretačních postupech. Jeho práce je reakcí na krizi v oblasti seriózního využití ROR, častou kritikou ze strany psychometricky orientovaných psychologů. Exner (2003) uvádí, že „pojem Rorschachův test byl více mýtem než realitou. V podstatě bylo vytvořeno pět jedinečných Rorschachových testů“.

Postoj Exnera byl pragmatický, snažil se najít místa shody mezi pěti systémy, jednotlivé prvky vybíral ateoreticky, podroboval je výzkumu a ověření. Jeho snaha vyvrcholila poprvé v roce 1974, kdy se dočkala vydání první verze *Souhrnného systému* (Comprehensive System – CS). Začíná zde období jeho rozšiřování a revize. Rorschachova metoda je zde pojmána stejně jako **psychometrický test**. K interpretaci jsou hojně využívána statistická hlediska, je kladen důraz na standardizaci postupů, reliabilitu, validitu. Systém opouští obecné teorie a snaží se být **ateoretickým**. V navazujících obdobích získává tento přístup na oblibě i celosvětově, neboť dokáže reagovat na kritiku a zpochybňování metody ze strany skeptiků. V roce 2003 je publikováno poslední čtvrté vydání CS. Z Exnerova systému se stává základní platforma komunikace mezi výzkumníky v ROR.

John E. Exner umírá v roce 2006, práva na CS získává jeho rodina, která si přeje uchovat památku otce a uzavírá tento systém změnám. Z blízkých spolupracovníků J. Exnera se začíná formovat skupina osob, které dále v jeho duchu pokračují v tlaku na tvorbu **evidence-based** systému. Tato skupina bývá označována jako G5 (*group of five*) – G. Meyer, J. Mihura, P. Erdberg, D. Viglione, R. Erard. V roce 2007 publikuje mezinárodní srovnávací

studii ROR, objevují se snahy vytvořit nadnárodní a mezinárodní normy. Přichází rozsáhlejší srovnání národnostních rozdílů a vlivu kultury. Jejich snahou je vytvořit navazující systém na CS. Nazývají jej *Rorschach Performance Assessment System* (R-PAS). Jejich ambicí je rozsáhle revidovat CS a do systému zahrnout jen **výzkumem podložené proměnné**.

Na pozvání České společnosti pro Rorschacha a projektivní metody přijeli G. Meyer a J. Mihura v roce 2009 do Prahy představit nový systém v celosvětové premiéře. Na setkání dorazily přední kapacity oboru a rozběhla se živá dvoudenní diskuse. Rozsáhle se diskutovalo o limitech psychometrické perspektivy a hrozbě ochuzení ROR jako jedinečné klinické zkoušky. V září 2011 se objevuje oficiální publikace uvádějící systém R-PAS.

Z této stručné historie je patrná existence několika základních linií přístupu k ROR metodě. První linie **percepčně kognitivní** je originální a původní linií směřování ROR. Nahlíží na tuto metodu jako na percepčně kognitivní experiment a studuje roli percepce ve vztahu k osobnosti, psychopatologii a psychickému prožívání jedince. Silnou stránkou této linie je jasná a logická vazba mezi testovým materiálem a výsledkem experimentu. Extrémně silná a klinicky užitečná stránka spočívá v detekci poruch percepčně kognitivního procesu (psychotických, neurologických). Slabou stránkou je méně prozkoumaná vazba mezi percepčně kognitivními procesy a osobností, psychopatologií. Jak již to v historii bývá, originální ideje byly opuštěny a pozornost na sebe strhnuly atraktivnější teorie – v tomto případě psychoanalytické a psychodynamické. Tato oblast tedy nebyla dostatečně zkoumána. Jedná se o výzkum samotné podstaty tvorby odpovědí, mechanismů skrytých za jejich tvorbou. Do budoucna se však jedná o mimořádně nadějnou oblast – výzkum v oblasti neuropsychologie, zobrazovacích metod zažívá obrovský rozmach a denně se dozvídáme o nových fascinujících poznatcích o lidském mozku. Návrat ke kořenům této linie proto v rámci ROR považujeme za velmi slibný. V rámci našeho integrativního modelu se k této větvi vývoje snažíme vybírat neuropsychologické poznatky, které jsou podle našeho názoru relevantní k ROR metodě. Snažíme se lépe porozumět procesu tvorby odpovědí a mechanismům, jež na tuto tvorbu mají vliv. Opíráme se zejména o teorie zrakové percepce, neurobiologii zrakového vědomí, faktory ovlivňující percepční procesy – za zásadní považujeme zejména procesy emoční.

Druhou linií představuje **psychoanalytický a psychodynamický přístup**, který obohatil uvažování nad ROR metodou o projekci nevědomých obsahů v odpovědích probanda. Rorschachova metoda je zde chápána jako **metoda projektivní**. Za silnou stránku tohoto přístupu můžeme považovat pečlivou obsahovou analýzu odpovědí, jež vedla k tvorbě klinicky relevantních škál. Důraz na témata psychoanalýzy – tudíž rozpracování diagnostiky duševní dynamiky, objektních vztahů, psychických obran. Historicky byla tomuto směru vytýkána značná spekulativnost, až příliš svévolná intuitivnost, nedostatečná standardizace a svévolné zacházení s testovým materiálem. V moderním psychodynamickém pojetí, které reprezentuje například **P. Lerner**, je již tato kritika překonána. Mnohé z tradičních psychodynamických škál byly nakonec také integrovány do psychometrických přístupů (přirozeně s „překladem“ do obecného slovníku mimo psychoanalytickou terminologii).

V rámci našeho integračního modelu se soustředíme zejména na interpersonální teorie psychoanalýzy – teorie vztahové vazby (attachmentu), teorie objektních vztahů. V rámci těchto koncepcí vzniklo již více rorschachovských nástrojů, které splňují i přísná kritéria evidence-based přístupů a zároveň si zachovávají srozumitelnou vazbu na psychoanalytickou teorii.

Třetí linií označujeme jako **vývojovou**. Jedná se o studium dětského vývoje v ROR, důraz na studium vývojových fenoménů. Velmi silná stránka spočívá v praktické psycho-

diagnostice dětského vývoje, zmapování vývojových trendů, propojení ROR s obecnými vývojovými teoriemi kognitivních funkcí. Více než v jiných liniích je zde ambice vysvětlit jevy v ROR, porozumět jim z vývojového hlediska. Je zde patrná chuť zajímat se o samotnou podstatu tvorby odpovědí. Rorschachova metoda zde bývá pojímána různě, podle oblasti zájmu autorů – například jako test tvorby symbolických reprezentací, test zralosti percepce, test centrální koherence apod. Za slabou stránku považujeme, že snaha o systematizaci zde ustoupila do pozadí, neboť větší pozornost teď na sebe strhávají témata dospělosti, systematizace postupů v „dospělém“ ROR. Je zde menší shoda ve standardizaci postupů proti jiným liniím. Panuje zde kontroverze ohledně věkového využití – podle zkušených kliniků je možné používat ROR jako zkoušku k posuzování zralosti vývoje již od dvou let, podle psychometriků je dolní hranicí využitelnosti ROR jako psychologického testu obvykle pět let. Psychometrické postupy zde však bývají kritizovány pro neporozumění vývojovým trendům. Tvoření norem podobným způsobem, jako je tomu u dospělých, se taktéž v předškolním věku nejeví jako příliš racionální postup. Dítě není „malým dospělým“. V rámci našeho pojetí se snažíme vývojovou linii akcentovat tam, kde mají specifické skóry podložený vývojový trend.

Čtvrtou linii označujeme jako **psychometrickou** a také jako **evidence-based přístup**. Snahou je zde chápat ROR metodu jako psychometrický test, standardizovat postupy administrace a vyhodnocení, zpracovat psychometrické parametry testu. Silná stránka přístupu spočívá ve schopnosti reagovat na kritiku, obhájit užívání ROR v rámci standardizované psychodiagnostiky, upevnit jeho autoritu ve výzkumu. Je zde patrná silná orientace na test a zdokonalení jeho vlastností. Z Exnerova systému se stala také celosvětová platforma komunikace, což umožňuje sdílení poznatků a mezinárodní výzkum. Porovnávání konkrétního výkonu s normou je důležitým podkladem pro interpretaci. Slabé místo představuje ateoretičnost souhrnných systémů – jevy třídí a kategorizují, ale nemají ambici jim porozumět a propojit s širší psychologickou teorií. Interpretace se neodvíjí od porozumění klinika teorii, ale od statistického hlediska. Mechanické interpretace bývají kritizovány za suchopárnost a vnitřní rozpory. Tyto systémy jsou spíše systémy administrace, standardizace, porovnání s normou, ale nikoliv ucelenými interpretačními systémy – i když v nich můžeme najít i snahy o tento rozměr. Jednoznačnou přednost spatřujeme ve sjednocení komunikace ohledně ROR skóre a indexů. V rámci našeho integrativního pojetí proto klademe důraz na Exnerova pravidla administrace a skórování, snažíme se používat jazyk, který je pro osoby vzdělané v Exnerově systému srozumitelný. Reflektujeme taktéž zásadní rozdíly provedené v systému R-PAS, jenž považujeme za logické pokračování vývoje Exnerova CS.

Interpretace Rorschachovy metody je podle našeho názoru uměním, které má vědecké pozadí, ale není produktem abstraktní vědy, ale produktem lidským, člověka, který interpretuje a dává význam jevům, které pozoruje. Pro kvalitní interpretaci jsou důležité znalosti mnoha teorií vysvětlujících lidské chování, stejně jako znalosti psychometrických aspektů ROR. Kvalita interpretace psychodiagnostických metod je podle našeho názoru úměrná vzdělanosti a nadání psychologa, jenž ji provádí. Sebekvalitnější pracovní nástroj sám o sobě nezaručuje kvalitní provedení díla. Profesionál by měl vládnout znalostí svých nástrojů a jejich omezení, stejně jako znalostmi vztahujícími se k jeho činnosti.

ORGANIZACE TEXTU

V našem textu se nejprve soustředíme na vybrané teorie relevantní k posuzování percepčně-kognitivního procesu, který je podle našeho názoru primárním východiskem analýzy Rorschachovy metody. Zaměříme se zde na proměnné vztahující se k organizaci a integraci senzorické zkušenosti a kapacity jedince pro testování reality.

Ve druhé kapitole se věnujeme propojení kognitivních a emočních procesů, zdůrazňujeme zde zejména teorie, jež srozumitelně propojují kognitivní, motivační a emoční procesy. Zabýváme se tu proměnnými, které v rámci ROR umožňují posouzení afektivního stylu.

Třetí kapitola je věnována problematice mezilidských vztahů, zaměřujeme se zejména na teorie objektivních vztahů a teorii vztahové vazby. Pro každou z těchto teorií se snažíme prezentovat škály a proměnné, jež se k nim v rámci hodnocení Rorschachovou metodou vztahují. Tyto koncepce taktéž rozšiřujeme o výsledky experimentálních studií, z nichž vychází psychometrické systémy.

Pro porozumění našemu textu je nutná alespoň rámcová obeznámenost s Exnerovým systémem, se kterým se čtenář může seznámit díky českým překladům Exnerova manuálu (Exner, 2009) nebo původního Exnerova díla (Exner, 2003). Vhodná je taktéž obeznámenost s Exnerovými interpretačními postupy, které u nás vyšly v překladu Poláka a Obucha (2011). Doporučit lze taktéž původní česká skripta Říčana a kol. (1981) a jejich srovnání s Exnerovým systémem, jež provedl Telerovský a Ženatý (2005). Jako rozšiřující studijní literaturu lze doporučit produkci České společnosti pro Rorschacha a projektivní metody, která vydává ročenky s příspěvky textů svých členů.

1. PERCEPČNĚ-KOGNITIVNÍ PROCES

Pojem **percepce** (vnímání) zde chápeme v souladu se Sternbergem (2002) jako množinu procesů, jejichž prostřednictvím poznáváme podněty z prostředí (počítky), organizujeme je a dodáváme jim smysl. Je zjevné, že se jedná o složitý komplexní proces a k procesu percepce se vztahuje řada zajímavých psychologických jevů. Záměrně také budeme hovořit o procesu **kognitivním** (poznávacím), který je obvykle chápán jako způsob zpracování informací v nejširším slova smyslu, proces chápání. Jak uvádí Sternberg (2002), hranice mezi percepcí a kognicí je zdrojem rozsáhlých diskusí, nicméně účelné je chápat čítí, percepci a kognici jako proces jednoho kontinua, v jehož systému běží a je zpracovávána informace. V rorschachovské tradici je taktéž zvykem pojímat tyto dva procesy současně.

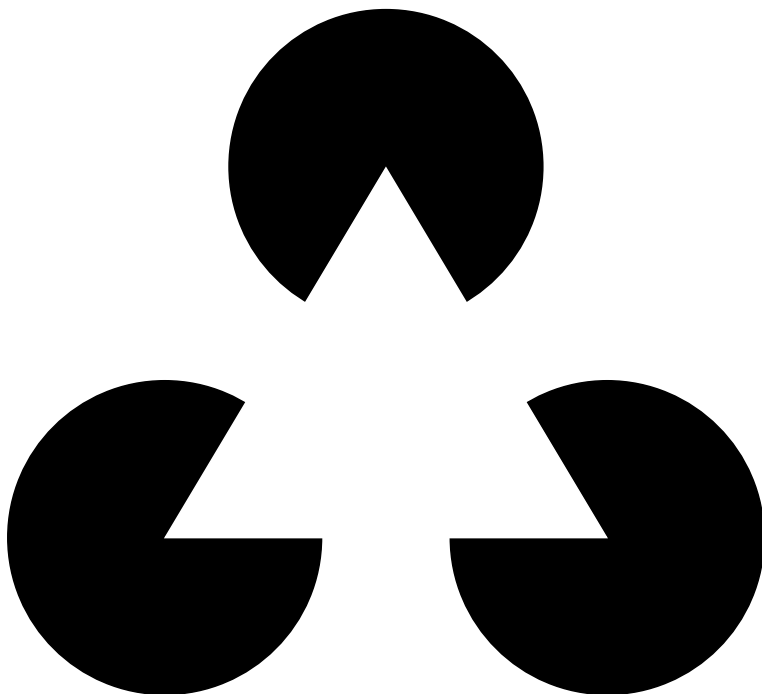
Rorschachova metoda není svým charakterem blízka tradičním výkonovým testům kognitivních schopností (např. testům inteligence), tak jak jsou pojímány z hlediska psychometrického. Není ani specifickým neuropsychologickým testem. Přesto můžeme jejím prostřednictvím získávat cenné informace o struktuře a charakteru percepčně kognitivního procesu, hodnotit jeho kvalitu, a dokonce velmi citlivě zaznamenat percepčně-kognitivní poruchy. Právě proto je často Rorschachova metoda uváděna i v učebnicích neuropsychologie (např. Preiss, 1998) a patří do diagnostického repertoáru mnoha neuropsychologů. Zatímco jednodimenzionální testy kognitivních schopností a specifické neuropsychologické nástroje umožňují citlivě měřit specifickou dílčí schopnost v rámci určitého procesu zpracování informace, Rorschachova metoda nám umožňuje nahlédnout na percepčně kognitivní proces v jeho celistvosti, poskytnout nám komplexní výsledek percepčně-kognitivního procesu, který se stává předmětem analýzy. Již od dob Hermanna Rorschacha se objevují pokusy neanalyzovat výsledky protokolu z hlediska percepčně-kognitivních schopností pouze klinicky nebo podle výskytu typických fenoménů, ale také z hlediska psychometrického, porovnáváním a normováním určitých kvantifikovatelných znaků.

RYBRANÉ TEORIE PERCEPCE RELEVANTNÍ K RORSCHACHOVĚ METODĚ

Zraková percepce patří mezi zajímavé oblasti zkoumání kognitivní a experimentální psychologie již po mnoho desetiletí. Existence optických iluzí a snaha o jejich praktické uplatnění se datuje již v písemnostech z prvního století našeho letopočtu v dílech římských architektů. Marcus Vitruvius Pollio (2009) sepsal v období 33–22 let př. n. l. Dílo *Deset knih o architektuře*, ve které se věnuje také popisu optických iluzí, s nimiž musí architekti velkých staveb počítat. Slavná je zejména optická iluze sloupů Parthenonu, které nejsou přísně kolmé, ale všechny jsou nakloněny mírně do středu, přičemž nejvíce nakloněny jsou sloupy nárožní, které mají také největší průměr. Takový způsob stavby zabraňuje optickému klamu, že horní část stavby vyběhá do volného prostoru a krajní sloupy jsou tenčí

než ostatní. Ani další linie Parthenonu nejsou rovné, aby byl korigován klam, že dlouhé horizontály se uprostřed prohýbají. Pokud by byla budova postavena přísně kolmá v přesné pravoúhlé podobě, nepůsobila by dobrým dojmem a její sloupy a průčelí by se jevíly opticky křivé. Tento a jemu podobné optické klamy nás vedou k prvnímu důležitému poznatku, že náš mozek v některých situacích **není schopen správně vnímat reálně existující jevy**.

Další ze známých optických iluzí je tzv. trojúhelníková iluze (viz obr. 1), na níž lze dobře rozlišit trojúhelníky, které však reálně neexistují. Tento fenomén a jemu blízké jsou dokladem toho, že náš mozek je v některých situacích **schopen vnímat neexistující jevy**.

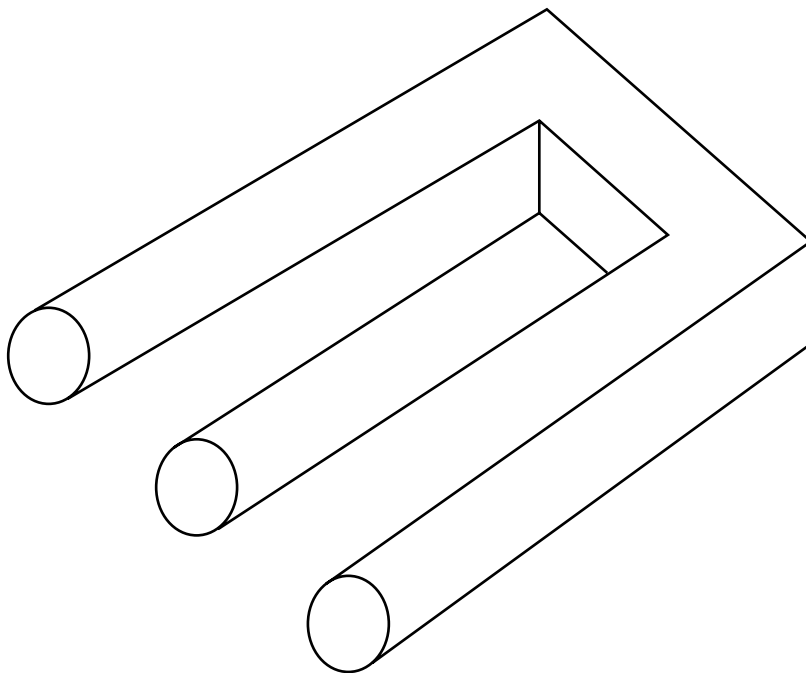
Obr. 1 Trojúhelníková iluze

Volně dle Kanizsova trojúhelníku – Kanizsa, G (1955), *Margini quasi-percettivi in campi con stimolazione omogenea. Rivista di Psicologia*, 49 (1): 7–30.

Úchvatná grafická díla M. C. Eshera (2009) jsou také dokladem skutečnosti, že náš mozek je **schopen vnímat jevy, které nikdy nemohou reálně existovat**. V Escherových dílech je tento princip patrný zejména v grafice „věčného schodiště“ a „nekonečného vodopádu“, které však není možné fyzikálně sestrojít.

Tyto fenomény ukazují, že informace z vnějšího prostředí, jež dopadají na naše smyslové orgány (proces čítí), nejsou nutně přesným odrazem reality, jak ji vnímáme v naší mysli (proces percepce). Naše **mysl má taktéž tendenci vnímat obrázek jako celek, který má určitý smysl**. Jakmile se snažíme pochopit obraz jako celek, je možné, že naše mysl potlačí detaily, jež jsou s celkovým významem v rozporu a jsme schopni vnímat i neexistující jevy. Pokud se zaměříme na jednotlivé detaily a odhlédneme od celkového obrazu, pochopíme

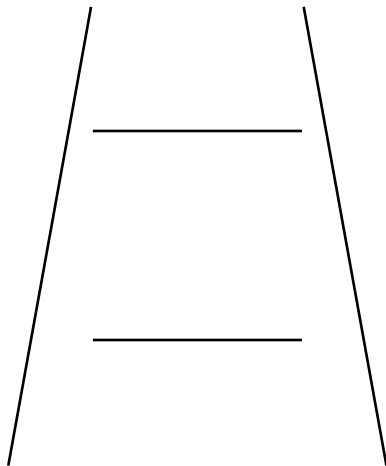
či „prohlédneme“ jeho fyzikálně nemožnou podstatu. Toto můžeme demonstrovat na obrázku 2, který představuje nemožnou konstrukci.

Obr. 2 Nemožná konstrukce známá též jako „Ďáblový vidle“ (devil's fork)
Volně dle Doug Gilford's Mad Cover Site – Mad #93 (březen, 1965).

Náš mozek je adaptován na vnímání trojrozměrného prostoru. Obraz, který se zobrazí na sítnici našeho oka, je však dvojrozměrný a k percepci trojrozměrného prostoru dochází opětovnou rekonstrukcí z dvojrozměrných obrazů obou sítnic. Na rekonstrukci trojrozměrného prostoru má kromě **binokulárního vidění** také vliv informace o **lineární perspektivě**, kterou odvozujeme z pozorovaných vodítek.

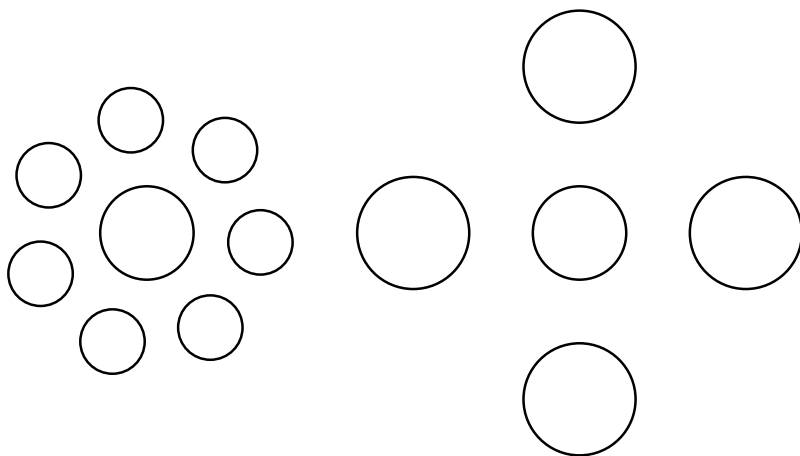
Další důležitou vlastností procesu vnímání je také jeho schopnost adaptace na měnící se polohu subjektu a pozorovaného objektu. V této souvislosti se popisuje jev **percepční stálosti** (konstantnost vnímání). Vnímání **stálosti velikosti** umožňuje uchovat v mysli konstantní vjem velikosti objektu, i když se mění vzdálenost od tohoto objektu (velikost projekce objektu na sítnici oka se reálně zvětšuje, avšak v naší mysli je zachováno vnímání stejné velikosti objektu). Tento fenomén demonstruje například populární Ponzova iluze (obr. 3), v níž mají obě úsečky stejnou délku, byť jsou jejich délky vnímány jako odlišné. Matoucí sbíhající se přímkou vzbuzují dojem trojrozměrného prostoru, který vede k optické iluzi, neboť v reálném trojrozměrném světě by byla horní přímkou skutečně delší.

Obr. 3 Ponzova iluze

Volně dle Ponzo, M. (1911). *Intorno ad alcune illusioni nel campo delle sensazioni tattili sull'illusione di Aristotele e fenomeni analoghi*. Archives Italiennes de Biologie.

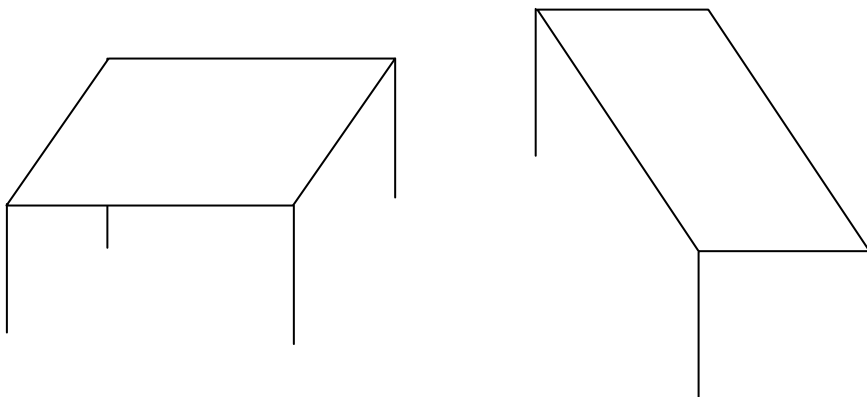
Dobře známá je také iluze relativní velikosti, při které je vnímání velikosti kruhu ovlivněno velikostí okolních objektů (obr. 4). Stálost velikosti se vztahuje ke vzdálenosti předmětu od pozorovatele. Při reálně konstantní vzdálenosti pozorovatele od objektu můžeme popisovat fenomén **stálosti tvaru**. Tento fenomén se vztahuje ke vzdálenostem jednotlivých částí daného předmětu. Máme tendenci vnímat tvar určitého předmětu jako stálý bez ohledu na to, že jeho projekce na sítnici se mění. Například otevírající dveře vnímáme stále jako obdélníkový tvar, i když se jejich obraz na sítnici mění v závislosti na míře jejich otevření.

Obr. 4 Iluze relativní velikosti – také známá jako Delboeufova iluze

Volně dle Delboeuf, F. J. (1865). *Note sur certaines illusions d'optique: Essai d'une théorie psychophysique de la manière dont l'oeil apprécie les distances et les angles*. Bulletins de l'Académie Royale des Sciences, Lettres et Beaux-arts de Belgique, 19, 2nd ser. 195–216.

Pokud náš mozek dostane chybná vodítka založená na lineární perspektivě trojrozměrného prostoru, snadno se při vyhodnocení velikosti objektu dopustí chyby – viz obr. 5, na kterém mají oba stoly kupodivu stejnou plochu i tvar pracovní desky, byť otočenou o několik stupňů.

Obr. 5 Chybná vodítka lineární perspektivy – „otočené stoly“

Volně dle Shepard, R. N. (1990) *Mind Sights: Original Visual Illusions, Ambiguities, and other Anomalies*, New York: WH Freeman and Company.

Administrace Rorschachovy metody přímo povzbuzuje k aktivizaci těchto popsáných fenoménů zrakové percepcce, neboť examinátor po zkoumané osobě požaduje, aby se pokusila vnímat neexistující objekt a podala o tom zprávu. Úkolem probanda je nevnímat reálně existující objekt (inkoustová skvrna), ale pokusit se přisoudit skvrně určitý pravděpodobný symbolický význam („Co to *může* být?“) a vnímat tak něco, co reálně neexistuje, případně nemůže vůbec existovat. Zdá se, že tento proces vnímání a přisuzování významu je u zdravého člověka přirozenou záležitostí, kterou si ve všedním životě ani neuvědomuje a povšimne si ji teprve až při konfrontaci s důkladně promyšlenou percepční iluzí. Rorschachova metoda snad i proto bývá dobře přijímána, protože vzbuzuje dojem zajímavé hry, jež je pro řadu osob podobná interpretaci konkrétního objektu v mracích na nebi, kterou sami činí od dětství zcela bezděčně, aniž by je tomu musel někdo systematicky učit. Jedná se o neurologický a psychologický fenomén zvaný **pareidolie**, jenž se vztahuje k automatické tendenci naší psychiky interpretovat vágní obraz jako obraz specifický. Slavný „pareidolický“ obraz, který zažehnul řadu konspiračních teorií, je například fotografie sondy Viking z roku 1976 „tvář na Marsu“.

Na charakter interpretace má kromě zautomatizovaných percepčních procesů bezesporu také vliv **naše minulá zkušenost s vnímaným objektem**. Při pohledu na obrázek 6 musíme vynaložit značné vědomé úsilí k identifikaci původního objektu. Jakmile však naše mysl dostane potřebná vodítka (obr. 7), bez potíží dekóduje původní obraz, který se pak při dalším pohledu automaticky „vyhoupne“ do popředí. Obtížně identifikovatelný obraz získal v naší myslí specifický význam.

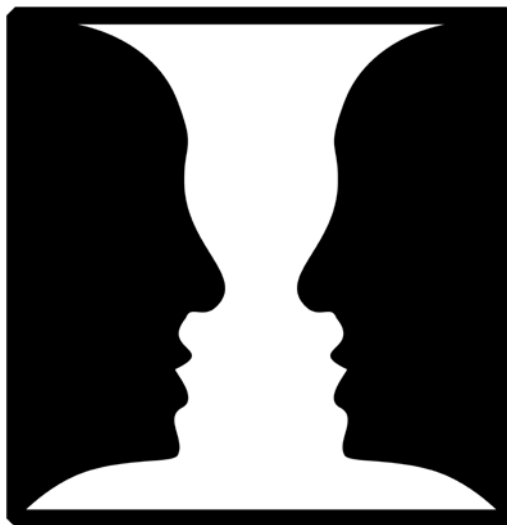

Obr. 6 Degradovaný objekt

Obr. 7 Původní objekt

Pro pochopení náročné otázky, jak dochází k integraci dílčích počítků do vjemu integrovaného celku, se zdá jako mimořádně užitečná **gestaltistická teorie zrakového vnímání**. Tuto teorii vybudovali psychologové Kurt Koffka, Wolfgang Köhler a Max Wertheimer na počátku 20. století jako alternativu strukturálního přístupu, který se soustředil na vysvětlování percepce prostřednictvím rozkládání celku na jednotlivé elementy. Základní tezí gestalt přístupu je, že celek je více než pouhý součet jeho částí. Na vjem tvaru (německy *Gestalt* – tvar) nelze pohlížet jako na součet jeho elementů, které jej tvoří. Základním principem, jímž se percepce řídí, je tzv. **zákon pregnance** (orig. *prägnanz* – v překladu vyhraněnost, výstižnost), podle kterého zrakově vnímáme jakékoliv uspořádání objektu způsobem, jenž nejefektivněji organizuje prvky do stabilní a souvislé formy. Produkt vnímání není směsí nesourodých počítků, ale organizovaný vjem, který vystihuje skutečnost. Nejelementárnější princip organizace počítků představuje **figura a pozadí**. Při expozici řady podnětů nám některé objekty vystupují do popředí, tvoří ohnisko naší pozornosti a jsou konkrétním předmětem našeho vnímání, jiné objekty ustupují do pozadí a vytvářejí kontext našeho vnímání. Princip figury a pozadí lze demonstrovat na slavném Rubinově poháru (obr. 8), na němž lze vidět buď bílý pohár, nebo dvě černé siluety. I když pozorovatel ví o existenci obou vjemů a může mezi nimi libovolně „přepínat“, není schopen je vidět současně. Figura a pozadí se pravidelně střídají. Tento princip je základem mnoha význačných obrazů.

Obr. 8 Rubinův pohár

Volně dle Rubin, E. (1915). *Synsoplevede Figurer.*

Představitelé gestaltismu se snažili o formulaci dílčích principů, které se uplatňují ve vnímání celistvých tvarů a jež jsou principu pregnance podřízeny. Znalost těchto principů je důležitá i pro porozumění výkladu mnohoznačných inkoustových skvrn Hermanna Rorschacha.

Podle **principu symetrie** máme sklon vnímat objekty souměrné podle středové osy – jako důležité se nám jeví ty prvky podnětového pole, které jsou rovnovážně rozložené jakoby zrcadlově podle ústřední osy, nebo kolem určitého bodu. Tento princip se jeví v Rorschachovských tabulích jako mimořádně důležitý prvek, neboť jsou všechny relativně symetrické. Je známo, že Hermann Rorschach tabule i ručně dokresloval do symetrické podoby. Symetrie tabulí však není strojově přesná a na určitých místech pozorujeme drobné odchylky od ústřední osy. Právě princip symetrie je jedním z možných vysvětlení vjemu Rubinova poháru. Podle principu symetrie zřejmě vzniká většina Rorschachovských odpovědí s centrální částí ve středové ose (např. tělo) a rozšířením objektu v periferních částech (např. křídla). Symetrie také stojí v pozadí odpovědí párových a zrcadlových.

Princip blízkosti se vztahuje ke skupině objektů, které máme sklon členit na podskupiny podle jejich prostorové blízkosti. Jako jednotlivé celky (gestaly) vnímáme ty objekty, které jsou si blíže. Například šest teček na obrázku 9 je vnímáno obvykle po skupinkách jako 1-2-2-1. Princip blízkosti prvků je kupříkladu uplatnitelný k pochopení názvu souhvězdí na noční obloze.

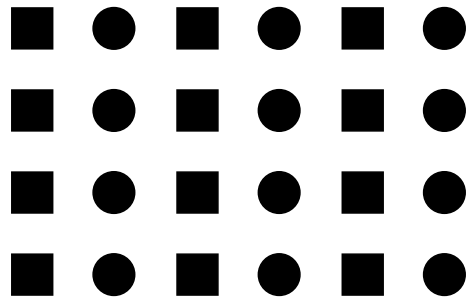
Podobný je **princip podobnosti**, podle něhož seskupujeme objekty do celků podle jejich vizuální podobnosti. Obrázek číslo 10 je obvykle vnímán „po sloupcích“ místo po řádcích.

Významný je taktéž **princip uzavřenosti**, který představuje tendenci „dokončit gestalt“, doplnit chybějící části podnětového pole tak, aby vytvářelo smysluplný celek. Jedná se o sklon kompletovat neúplné předměty. Například na obrázku 11 nevnímáme přerušované linie, ale geometrické tvary.

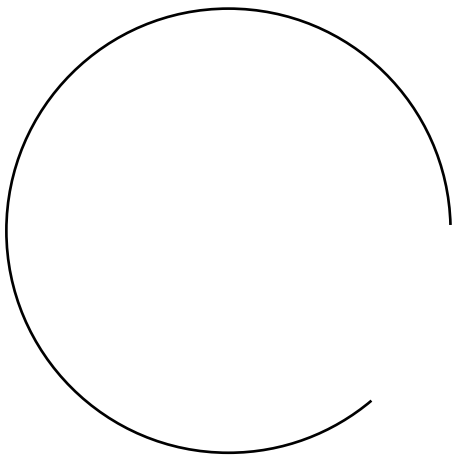
Podle principu **kontinua** či **společného osudu** vnímáme jako celek formy s hladkými a nepřerušovanými liniemi, na rozdíl od forem lomených a přerušovaných. Příklad je patrný z obrázku 12, který je vnímán spíše jako protnutí dvou linií (rovné přímkami a křivkami) než jako spojení horní a dolní lomené části. Princip kontinua se uplatňuje v řadě pohybových iluzí – Johansson (1973) ve své studii demonstroval, jak může několik zdánlivě nahodile umístěných bodů při jejich rozpořívání vést ke vjemu lidské postavy v pohybu.

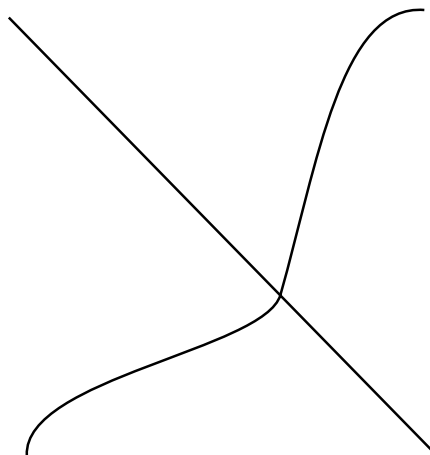
Obr. 9 Princip blízkosti

Obr. 10 Princip podobnosti

Obr. 11 Princip uzavřenosti

Obr. 12 Princip kontinuity

Přínos gestaltismu spočívá zejména v popisu fenoménů, které ovlivňují náš způsob vnímání skutečnosti. Samy o sobě však proces percepcce nevysvětlují. Sternberg (2002) systematizuje moderní teorie percepcce, jež mají ambici tyto fenomény vysvětlovat a rozlišuje dvě skupiny teorií. První skupinu představují **teorie přímé percepcce – vzestupné teorie**, které jsou založeny na vysvětlování fyzikálních aspektů vnímaného podnětu. Tato skupina teorií nepředpokládá, že by vyšší mentální funkce měli zásadnější vliv na vnímání. Místo toho předpokládají, že vše, co ke vnímání potřebujeme, je obsaženo v senzoric- kých receptorech a senzoric- kém kontextu informace. Tyto teorie se uplatnily například ve výzkumu kojenecké percepcce hloubky a prostoru a ve vysvětlování bazálních principů percepcce. Rosinski (1977) podává přehled výzkumů v oblasti novorozeneckého a koje- neckého způsobu vnímání hloubky a uvádí, že nejenom kojenci schopní samostatného pohybu, ale již i děti v prelokomočním stadiu vývoje jsou schopny zrakové diskriminace hloubky. Výzkumy vedou k hypotéze, že rozpoznávání určitých vizuálních konfigurací je vrozené a zvyšuje potenciál přežití jedince. Toto podporuje i výzkum Mormanna a kol. (2011), kteří zjistili, že pravá amygdala (část limbického systému, jež se podílí na tvorbě paměťových stop a zpracovávání emocí) silně reaguje na obrázky zvířat. Tato reakce je silnější, než když jsou prezentovány obrázky budov nebo lidí. Tento výzkum ukazuje, že v evolučně starých oblastech našeho mozku jsou zakódovány vzorce, které umožňují rozpoznávání zvířat od jiných objektů. Pro přežití našich předků měla tato rychlá detekce zvířat mimořádný význam.

Podle **teorie šablon** naše mysl ukládá obrovskou zásobárnu šablon, které můžeme potenciálně poznávat. Poznání jevu je pak korelací mezi senzoric- kou informací a šab- lonou. V zásadě se jedná o asocianistický model, jenž má však problém vysvětlit mnohé fenomény zrakových iluzí a vliv kontextu na vnímání. Podle **teorie prototypu** nedochází ke korelaci vnímaného s konkrétní šablonou, ale s prototypem, který je nejlepším možným odhadem příkladu nějaké třídy předmětů. Prototypy integrují nejcharakterističtější rysy určitého obrazce nebo uspořádání jevů. Podle **teorie korelace znaků** nekoreluje tvarové uspořádání jako celek, ale snažíme se korelovat charakteristiky (znaky) se znaky uloženými v paměti. V daný moment může být přítomno více aktivovaných paměťových znaků –